

Szabó Edina

A magyar börtönszleng szótára

Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008. 231 p.

Szabó Edina könyve, *A magyar börtönszleng szótára* a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadó *Szlengkutatás* című sorozatának ötödik kiadványaként jelent meg 2008-ban. A sorozat ezt megelőző részei a nemzetközi szakirodalom megismerésére is nagy hangsúlyt fektető elméleti jellegű munkák voltak, a szleng mibenlétével, meghatározásával foglalkoztak. Ezekkel szemben Szabó Edina szótára gyakorlati munkának, egy önálló kutatást feldolgozó alkotásnak tekinthető. Ez az első magyar börtönszleng-szótár, amelyet a bemutató fülszöveg nem érdemtelenül aposztrofál hiánypótlóként. A több mint ötezer szócikket tartalmazó munkán keresztül egy ez idáig nyelvileg is teljesen zárt világba tekinthetünk be.

A szóanyag 1996 és 2005 között gyűlt össze elsősorban kérdőíves, de néhol interjúval módszerrel. Az adatgyűjtés 16 helyen: Debrecen, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Szeged, Tököl, Budapest, Balassagyarmat, Vác, Esztergom, Kalocsa, Sopronkőhida, Pálhalma, Baracska, Székesfehérvár, Dunaújváros és Kecskemét büntetés-végrehajtási intézeteiben folyt, így a szócikkek szinte valamennyi megyénkből származnak. Ebben a hatalmas szómennyiségben talán érdemes lett volna a specifikumok (egy-egy intézetben felbukkanó szavak, kifejezések, például a kizárólag Baracska jellemező: *a farm, ahol élünk* 'börtön') előfordulásának helye mellett azok idejét is megjelölni, mivel a majd tízéves vizsgálat eredménye egy esetleges későbbi, történeti-összehasonlító munka alapját is szolgálhatná.

Már a szótár első nagy egységében („A börtönszleng kutatása Magyarországon”) jól érzékeli a szerző az eddigi gyűjtések (terminológiai) visszásságát, amely leginkább a tolvajnyelv fogalmának általánosságából adódhat. A szakirodalomban talán elsőként mond-

ja ki, hogy a tolvajnyelvként számon tartott szókincset (szókincs-gyűjteményeket) börtönszlengnek is érthetnénk, azonban „a fogvatartottakkal vagy börtönviselt személyekkel folytatott gyűjtések nem a börtönben használt szlengre irányultak elsősorban, hanem a bűnözői élet nyelvét, a tolvajnyelvet (argót) akarták megismerni” (p. 9). Világosan látszik, hogy a két fogalom – tolvajnyelv és börtönszleng – nem használható szinonimaként, illetőleg a börtönszleng szókészlete nem olvasható be a tolvajnyelvbe, amiről a szakirodalom hajlamos volt megfeledkezni. „A szabadlábban lévő bűnözői csoportok életmódja, a csoportokban uralkodó szokások és viselkedési formák, valamint a csoportokat létrehozó és működtető szabályok élesen eltérnek a börtönben mint szociológiai értelemben is zárt intézményben tapasztalhatóaktól, ami alapján joggal feltételezhetjük, hogy a börtönben kialakult szleng más jellemzőkkel rendelkezik, mint a szabadon élő bűnözőké” (p. 9). A szerző javaslatot is tesz a terminusok használatát illetően; a bűnözői szlenget mint általános kategóriát, továbbá annak két funkcionális szempontból elkülöníthető típusát nevezi meg: a börtönszlenget és a tolvajnyelvet. Az előbbit a büntetés-végrehajtási intézmények elítéltejei használják, akik számára a játékosságra, valamint a megváltozott életkörülményeik fogalmainak megnevezésére, újramegnevezésére teremt lehetőséget a börtönszleng; az utóbbi pedig a szabadlábban lévő elkövetőkhöz kapcsolható, akik számára a speciális nyelvhasználat főként a társadalomtól való elkülönülést jelenti. Arra a szerző is utal, hogy a börtönszleng és a tolvajnyelv teljes mértékű distinkciója nem minden esetben lehetséges, azon azonban talán el lehetne gondolkodni, hogy a nyelvhasználat helye (börtönök és az azokon kívüli alvilág) és a szlenghasználat funkciója (a megváltozott életkörülmények fogalmainak megnevezése, illetve a titkosság, az elrejtőzés) vajon elegendő alapot biztosítanak-e a két nyelv szétválasztásához, vagy a jövőben ilyen esetekben meg kell elégednünk a szerző által tágabb

kategóriaként javasolt bűnözői szleng megnevezéssel. (Azt még érdemes megjegyezni, hogy a fogvatartottak szerint a saját szlengjük elsődleges funkciója – a tolvajnyelvvvel megegyezően – a titkosság. Erre Szabó Edina egyik interjúrészlete mutat rá: „Fontos használni, hogy a felügyeletet félrevezessük. Azért használjuk, hogy más ne értsen meg minket. A titkosság miatt használom, hogy az örök ne értsék.” (p. 28)) Mindez ismételt felhívja a figyelmet arra, hogy a két csoportnyelv elkülönítése nem problémamentes. Az viszont szociológiailag is igazolható, hogy a nyelvhasználat elsajátítása az adott közösségbe való beilleszkedés egyik feltétele, így mindenképpen jogos az elkülönítés. A fogvatartottak szlenghasználatának a szocializációs-reszocializációs folyamatokban betöltött szerepére a szerző a tanulmány későbbi részében bőven kitér.

A továbbiakban a szakirodalmi előzmények kimerítő és filológiailag is pontos számbavételét olvashatjuk az 1950-es évektől napjainkig, a kifejezetten nyelvészeti tárgyú vizsgálódásoktól a laikus gyűjteményekig. C. Fehér Ferenc *Szabaddalbon* (1991) című szociográfiáját tárgyalva a dolgozatban egy tisztázatlan fogalom kerül bevezetésre: a „börtönszleng mint beszédmód”. Az ezt megelőző egzakt definícióhasználatot megtöri az említett fogalom meghatározatlansága, noha ebben az esetben minden bizonnyal Péter Mihály terminológiájára támaszkodik a szerző: „Beszédmódnak eszerint a nyelv használatának olyan változatát nevezhetjük, amelynek sajátosságát nem a közlésnek a közlési helyzethez történő funkcionális megfeleltetése, sem pedig a beszélőnek valamely társadalmi csoporthoz való tartozása, hanem a beszélő meghatározott *attitűdje*, beállítottsága határozza meg” (Péter 1999: 30).

A szótár bevezető tanulmányának második részében („A börtön és a fogvatartottak”) Szabó Edina nemcsak a saját szűkebb tudományterületén, hanem a szociológiai kérdésekben is igen nagy körültekintéssel tájékozódik. Érzékletes megállapításokat kapunk a

börtön hierarchiájáról, valamint az ezt szervező formális és informális csoportok alakításáról, alakulásáról (pp. 16–18), melyek megléte releváns a szleng kialakulásának szempontjából. Ez a széles ismeretkör elengedhetetlen, hiszen „a szleng születésével és működésével kapcsolatosan nagyon fontos leszögezni – mondja *Szlengkutatás* sorozat első kötetében Kis Tamás –, hogy ez *elsősorban (szociál)pszichológiai* és nem nyelvészeti probléma” (Kis 1997: 240).

A szerző szlengszemlélete nagyban támaszkodik Vlagyimir Jelisztratov megállapításaira, miszerint a „szleng kozmoszának középpontjában az ember áll valamennyi életmegnyilvánulásával, az emelkedetten intellektuálistól a fiziológiaiig. Az ember szlengképe tehát jellemének valamennyi megnyilvánulását magában foglalja: a mohóságot, a szenvedélyességet, a bujaságot, a gyöngeséget, az ostobaságot, az észet, a szabadságvágyat, a makacsságot, a ravaszságot stb.” (pp. 20–21; forrása Jelisztratov 1998: 189). A szótárát megelőző tanulmányában talán kiemelten is foglalkozhatott volna Szabó Edina a szleng mibenlétével, általános jellemzőivel, hiszen ennek az alapfogalomnak a pontos tisztázásával a börtönszlengről tett megállapítások is könnyebben igazolhatóak. A szleng önálló meghatározása természetesen nem szerepelt a kutatás célkitűzései között, és a viszonylagos definiátlanság a szakirodalom „sokszínűségére” is rámutat, valamint arra, hogy jelenleg nincs olyan fogalmi meghatározás, amelyet a kutatók legalább többségükben elfogadnának (erről bővebben Fenyvesi és munkatársai 1999).

A börtönszleng fogalmát ennek ellenére több szempontból, alaposan megvizsgálta a szerző (noha ennek összegzésével adós marad a szöveg). Szabó a tanulmányban kitér a börtönszlenget beszélők körére (a büntetésüket töltő elítéltek), a nyelvhasználat formájának meghatározására (speciális informális nyelvváltozat és beszédmód), a nyelvhasználat funkcióira (új fogalmak megnevezése, nyelvi játékosság), alapegységeire (zárcakö-

zösségek) és stílusára (csipős, élénk) (pp. 10–20).

A harmadik részben („A börtönszleng megítélése a fogvatartottak között. Nyelvi attitűdök és reszocializáció”) a szerző a börtönbe kerülést követő és a kikerüléskor végbe menő reszocializációs folyamatokra koncentrálna, de olyan módon teszi ezt, hogy közben nem téveszti szem elől kutatási tárgyát, ezt a speciális nyelvhasználati formát. Pontról pontra végigköveti az elítéltek adaptálódását a megváltozott körülményekhez, ezzel párhuzamosan a nyelvhasználat alkalmazkodását. Világosan rámutat arra, hogy ez a két folyamat szétválaszthatatlanul összefonódik ebben az átmeneti élethelyzetben, hiszen a szerző megállapítása szerint a szlenghasználat alapvetően segíti a szocializációt, de ennek sikerességéről csak akkor beszélhetünk, ha a nyelvi alkalmazkodás is bekövetkezett. „A reszocializáció ugyanis akkor megy végbe, amikor (mintegy észrevétlenül) olyan jegyek jelennek meg a fogvatartottak viselkedésében, amiket bekerülésük első napjaiban még elfogadhatatlannak és elképzelhetetlennek tartottak a saját viselkedésükben” (p. 33). A beilleszkedés nyelvi aspektusát nézve ez lehet az a stádium, mikor a fogvatartott úgy nyilatkozik, hogy ő már észre sem veszi, hogy milyen szituációban használ börtönszlenget, nem is tudatosul benne, hogy az szleng: „Itt egyfolytában használja az ember. Annyira berögződik, hogy majd kint is kénytelen lesz használni. – Általános a használata. – Valaki nem akarja használni, de az beleszokik. Beleszokik, vagy megszokik” (p. 32). Itt a börtönszlenget a szerző nem pusztán szó- és kifejezőkészletnek tekinti, hanem – Péter Mihály már említett szlengmeghatározásához hasonlóan – a szóhasználathoz kötődő nyelvi viselkedésként, beszédmódként értelmezi: „2003 első hónapjaiban több alkalommal készíttettem interjúkat a Budapesti Fegyház és Börtönben a fogvatartottak öt fős csoportjaival azzal a céllal, hogy jobban megismerjem a börtönszleng használóinak véleményét saját nyelvvaltozatokról, feltárjam a hozzá fű-

ződő nyelvi attitűdjeiket” (p. 26). A feltett kérdésekből a nyelvi attitűdnek kétféle, bár szorosan összekapcsolódó értelmezése válik lehetségessé.

A szerző legtöbbször valóban a nyelvi attitűdöt (tehát a szoros értelemben vett nyelvi viselkedést) vizsgálja. „Tudvalevő, hogy az emberi viselkedés legtöbb formájának része a nyelvi viselkedés. Van tehát nyelvi attitűd is (ang. *language attitudes*, ném. *Spracheinstellung*), amely az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvvaltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, hozzájuk való viszonyulását, róluk kialakult értékelő jellegű vélekedést jelöli. [...] A nyelvi attitűd – más megközelítésben – a nyelvi viselkedésre való felkészültséget, készségeket jelenti. Az arra való hajlamot, hogy egy adott nyelvre, nyelvvaltozatra, nyelvi jelenségre vagy elemre vonatkozóan következetesen így vagy úgy, kedvező vagy nem kedvező módon reagáljunk. A nyelvi attitűd nem azonos tehát a nyelvi viselkedéssel, magatartással, jóllehet kapcsolatuk igen szoros” (Kiss 2002: 135).

A fölített kérdések a szűkebb értelemben vett nyelvi viselkedést vizsgálják, de a kapott válaszok és azok összevetése már a nyelvi attitűdre reflektálnak. A fogvatartottak a börtönszlenget elítélendőnek, károsnak tartják: „Én személy szerint nem használom, de mások igen”, bár az interjúból mégis az ellenkezője válik világossá. „Hozzá tartozóimmal használom. Tanulnak tőlünk, felveszik. – A vicces részét a családdal, gyerekekkel is használom.” A szerző jó érzékkel mutat rá ebben az esetben a nyelvi attitűd kognitív, megismerő komponensére, ami több más tényező mellett azokat a nyelvhasználati hiedelmeket foglalja magában, amelyek szerint a szleng vélhetően elutasításra talál a kompetens megítélők között. Ezért a börtönszleng beszélői saját nyelvhasználatukat stigmatizálnak érzik, miközben a szlenghasználat rejtett presztízzsel rendelkezik, hiszen – mint már említettük – a reszocializáció nem te-

kinthető sikeresnek a börtönben érvényes szleng elsajátítása nélkül (pp. 26–33).

A szótár negyedik fejezetében („A börtönszleng nyelvi vizsgálata”) a szerző bő példaanyaggal dolgozva vizsgálja a börtönszleng mint lexikai kategóriát, szókészletet és kifejezőképesítet, azon belül különös tekintettel a szavak elterjedtségére és a különféle szóalkotási módokra. A szerző itt tér ki a produktív szlengalkotó kategóriákra, fogalmi területekre (az ún. attrakciós központokra), ilyenek például a ’férfi’ *faszi*, ’nő’ *gádzsi* megnevezései, a különböző büncselekmények, a rendőrséghez köthető, valamint a börtönbeli hierarchiára utaló fogalomkörök is (pp. 34–46).

A szűkebb értelemben vett szótár több mint ötezer szócikket tartalmaz, amelyeket a szerző kérdőíves módszerrel gyűjtött egybe. Noha a kérdőívek összeállításában Szabó Edina a lehető legnagyobb körültekintéssel és alaposan járt el, az irányított kérdés jellegéből adódóan maradhatnak lefedetlen nyelvi fogalomkörök a szöszedetben (például ünnepi alkalmak stb.). Mivel ilyen speciális helyzetben, a börtön falain belül történt a gyűjtés, ez a direkt anyaggyűjtés természetesen indokoltnak mondható. A gyűjtés érdekes részleteiről egyébként egy 2004-ben megjelent munkájában számol be a szerző (Szabó 2004: 6).

A szótári részt áttekintve rábukkanhatunk néhány olyan szócikkre, amelyeknek – éppen a szlengfogalom körvonalazatlansága okán – vitatható a szótárba történő besorolása, ilyen például az akár köznyelvinek is tekinthető *fogoly* ’fogvatartott, sittes’. A felvett szócikkek egy másik része pedig az ún. közszlengbe is tartozhat, ilyenek a *fullos* ’gazdag, vastag’, *csíp* ’szeret, kedvel’, *csóró* ’szegény’, *bratyzik* ’barátkozik, ismerkedik’. A szótárban való többirányú eligazodást, keresést jelentősen megkönnyítette volna egy, a köznyelvi, fogalmi kategóriákon alapuló névmutató.

A szerző a börtönszleng kutatása közben nagyon helyesen ismerte fel, hogy a szleng sajátos determináltsága miatt – szó- és kifejezőképesítet, valamint nyelvhasználati forma

egyszerre – csak akkor kaphatunk teljes képet a mai magyar börtönszlengről, ha azt ezen a kettős „tükrön” keresztül szemléljük. Ezt a dichotómiát a kiadvány felépítése is jól mutatja, hiszen a szoros értelemben vett szótárban a természetes környezetükből kiszakított szlengszavak és kifejezések találhatók, míg a tanulmány nagy részében a szleng mint nyelvhasználati mód tárgyalása kap helyet. Ez mindenképpen megfelel a Szilágyi Márton által a szlengszótárakkal kapcsolatosan elsőként megfogalmazott kívánalmaknak, miszerint az ilyen jellegű kutatómunka akkor tesz eleget a tudományosság követelményeinek, ha a szótár mellett az adott csoportnyelvet tárgyaló tanulmány is helyet kap; csak ebben biztosítható (bármely) szleng bemutatása a maga komplexitásában (Szilágyi 1992).

Szabó Edina átgondolt, szakmailag igényes börtönszlengszótára ennek az elvárásnak maradéktalanul eleget tesz.

Oszlászki Éva

IRODALOM

- C. Fehér Ferenc (1991): *Szabadlábon*. Gyöngyös: Dominó, 125 p.
- Fenyvesi Anna – Kis Tamás – Várnai Judit Szilvia (1999, szerk.): *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 285 p.
- Jelisztratov, Vlagyimir (1998): *Szleng és kultúra*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 183 p.
- Kis Tamás (1997, szerk.): *A szleng kutatás útjai és lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 301 p.
- Kiss Jenő (2002): *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 318 p.
- Péter Mihály: „Húsz év múlva” Régebbi és újabb gondolatok a szlengről. In: Fenyvesi és munkatársai (1999), pp. 25–38.
- Szabó Edina (2004): Egy kutatás módszerei (Börtönszleng Magyarországon, 1997–2004). *A hét* II., 51–52. december 16., p 16.
- Szilágyi Márton (1992): Bakaduma. *BUKSZIV/4.*, 1992. tél, pp. 428–431.